

MARTIN ŠRAJER / 13. 12. 2023

Šachta pohřbených ideí

Sociální dramata se v nabídce tuzemských biografů objevovala již před rokem 1918. Vesměs se ovšem jednalo o tituly z dovozu, například o adaptace Zolových knih *Zabiják* (Les victimes de l'alcool, 1911) a *Germinal* (1913). Teprve v poválečné kinematografii ale začal sociálně kritický tón zaznívat také ve filmech místních tvůrců. Prvenství dobový tisk přiřknul hornickému dramatu *Šachta pohřbených ideí* z roku 1921.

„První český sociální film“ byl inspirován právě *Germinalem* o boji francouzských horníků za lepší pracovní podmínky a jinými díly proletářské literatury, mj. *Slezskými písněmi* Petra Bezruče, které jsou citovány v mezititulcích.^[1] Otevřená obhajoba zájmů dělnické třídy a nepřikrášlené vykreslení sociální reality pracujících, prý přispívající k propagaci komunismu, byly dva z vícero důvodů, proč film narazil na silný odpor. Nejen ze strany nelichotivě vykreslených uhlobaronů.

Autory snímku, z něhož se dochovalo pouze zcenzurované torzo, jsou Antonín Ludvík Havel a Rudolf Myzet. Oba pocházeli z chudých poměrů, vyučili se krejčími a zběhli k divadlu. Po první světové válce se zapojili do filmového světa. Myzet byl příležitostným hercem, šéfredaktorem časopisu *Filmový kurýr* a členem výboru Organizace českého filmového herectva. Havel založil produkční společnost Havel-Film comp., pod jejíž záštitou realizoval drama inspirované jeho zkušenostmi z legií *Za čest vítězů* (1920).

Havel a Myzet byli navíc oba sociálními demokraty. K jejich seznámení zřejmě došlo právě při výrobě posledně zmíněného a nedochovaného filmu, v němž druhý jmenovaný ztvárnil jednu z hlavních rolí. Jak ve své studii o filmu založené na mnohaletém výzkumu uvádí Eva Strusková, *Šachta pohřbených ideí* pro ně byla příležitostí k vyjádření sdíleného občanského přesvědčení.^[2] Chtěli co nejpravdivěji vypovědět o situaci horníků na Ostravsku.

Proto také filmaři v květnu 1921 přijeli do Moravské Ostravy na filmové obhlídky. Na místě strávili několik dní. Horníků z dolu Hermenegilda se ptali na práci v šachtě i životní podmínky v regionu. Po návratu do Prahy napsal Havel scénář. K zafinancování výroby se mu podařilo přesvědčit lékárníka a chemika Zdeňka Vilíma, který do projektu investoval 100 tisíc Kčs. O režii se měli podělit Havel s Myzetem.

Sociální balada o pěti dílech se odehrává převážně za Rakouska-Uherska a líčí snahu dělníků o převzetí kontroly nad vlastním osudem i uhlím z nově objevené štoly. Na jedné straně stojí družstvo vedené inženýrem Oblomským, na druhé vykořisťovatelský uhlobaron židovského původu Kohlmann. Ten za asistence rakouského četnictva zasahuje proti stávkujícím dělníkům a snaží se zlikvidovat jejich družstvo. Dramatické události vrcholí po první světové válce znárodněním dolů.

Filmový štáb dorazil na vyhlídnuté ostravské lokace v červenci 1921. Kromě Havla, Myzeta, Vilíma a herců (Jiřina Janderová, Václav Menger, Eduard Ševčík, Míla Holeková) jej tvořil také kameraman Karel Kopřiva s bratrem Rudolfem. Od místních důlních předáků získali povolení natáčet přímo na jámě Hermenegilda. O natáčení na společném setkání informovali také dělníky, které chtěli zapojit do scény dělnické stávky. V pražských ateliérech A-B pak zbývalo dotočit interiérové scény.

Ambiciózní projekt byl v tisku neskromně inzerován jako počátek nové epochy českého filmu. Akcentován při tom byl právě realismus daný autentickými lokacemi a zapojením havířů do výroby.^[3] Díky rozhodnutí točit na Ostravsku obsahuje film řadu cenných záběrů již neexistujících míst (zejména okolí dolu Zárubek). Dokumentární věcností se vyznačuje také potyčka dělníků s policií nebo scény z krčem a dělnické kolonie, kde ulice lemují primitivní dělnické chatrče.

Dochovaná verze se vyznačuje poměrně volnou, epizodickou skladbou scén. K postihnutí děje rozpínajícího se na ploše mnoha let si tvůrci vypomohli trojicí retrospektiv, z nichž ta první poměrně originálně, za užití dvojité expozice, zprostředkovává subjektivní vnímání jednoho z horníků. Stejnou subjektivizující funkci plní panoramatický záběr hutí – jeden z mála momentů, kdy se statická kamera dává do pohybu. V jiných scénách vidíme využití paralelní montáže nebo raný pokus o rapidmontáž.

Výsledný tvar Myzetova a Havlova filmu by možná byl myšlenkově i formálně ještě pokrokovější, kdyby mu do cesty nevstoupil cenzurní sbor Ministerstva vnitra. Ten v říjnu 1921 uvedení *Šachty pohřbených ideí* zakázal kvůli obavě, že by mohla ohrozit veřejný pokoj a řád. Panovala obava, že připomenutí útlaku pracujících vyvolá nové nepokoje. Problém nespočíval v tom, že by film neukazoval pravdu. Naopak – byl vnímán jako nebezpečný svou pravdivostí a relevancí. Cenzura tudíž chránila podnikatele před dělníky.

Obava to nebyla zcela neoprávněná. Na Těšínsku tehdy panovalo sociální napětí a vláda nedokázala odhadnout jak bude na film, pro který v Československu neexistoval precedens, reagovat tamější publikum. Ironií ovšem je, že levicovní novináři se od domněle ožehavého filmu distancovali. Například podle *Rudého práva* na „filmu není naprosto nic radikálního, je to naopak sociálně-patriotický film, který svým závěrem působí spíše jako vtíp“.^[4]

Druhým, z dnešní perspektivy pádnějším argumentem k zákazu bylo podněcování k nenávisti vůči skupině obyvatelstva, konkrétně Židům. Vinou schematické postavy Kohlmana, úlisného obchodníka, jehož blahobyť je vykoupěn mizérií dělníků, se film – podobně jako Bezručovy *Slezské písně* – vyznačoval antisemitismem.

Zásah cenzury, ať oprávněný, nebo ne, každopádně vyprovokoval tiskovou kampaň, do které se zapojila řada periodik (*Právo lidu, Večerník Práva lidu, Rudé právo, Tribuna, Film, Divadlo budoucnosti...*). Druhé schvalování filmu v listopadu 1921 již probíhalo za bedlivého přihlížení tisku. Cenzuře byla předložena verze zkrácená o 400 metrů.

Stanovisko bylo přesto opět zamítavé. Do zápasu o uměleckou svobodu se v prosinci 1921 zapojila také Filmová liga, poměrně čerstvě založená organizace, která usilovala o zvýšení umělecké hodnoty československého filmu.

Rozuzlení kauzy, jejíž podstatou byla otázka, nakolik by měl stát zasahovat do filmového podnikání (tedy otázka, která se znovu dostane do popředí po druhé světové válce), svou náhlostí připomínalo antické drama. Jak dokládá Strusková, film byl na příkaz z vyšších míst – nevíme, koho konkrétně – nakonec uvolněn do distribuce. Odložená premiéra proběhla v lednu 1922 v kině Lucerna. Nejsou k dispozici podrobnější informace o způsobu distribuce a počtu představení, ale předpokládá se, že *Šachta* byla pro malý divácký zájem nedlouho po premiéře vyřazena

z oběhu.

Nepomohla ani reklamní kampaň sázející na publicitu vyvolanou zákrokem cenzury. „Konečně censurou propuštěno. Prvý český sociální snímek. Drama ze života havířů. Prvý domácí pokus o sociální snímek“, lákala dobová inzerce.^[5] Recenzní ohlasy v tisku byly rozporuplné. Většina kritiků se shodla na vysoké úrovni kamery a chválila aktuálnost témat a věrohodný pohledu do života horníků. Negativně byla oproti tomu hodnocena dějová roztříštěnost, zapříčiněna i absencí jedné prokreslenější ústřední postavy.

Diváci z roku 1922 byli na dlouho jedinými, kteří průkopnický film viděli. Jeho negativ se ztratil. Podle Havlových vzpomínek byl zničen za protektorátu, aby jej gestapo nemohlo použít jako usvědčující materiál. Dál nicméně existovala minimálně jedna kopie. Podle nepodložených zvěstí byla *Šachta* v šedesátých letech ilegálně promítána v malých kinech na Ostravsku. V devadesátých letech pak její kopii odkoupil Národní filmový archiv. Ve svém zahradním domku ji schovával vyučený truhlář Antonín Jachymstál z Ústí nad Labem, který film kdysi získal od majitele putovního kina.

Na konec své svízelné cesty ale *Šachta pohřbených ideí* nedoklopýtala bez šrámů. Dochovaná virážovaná verze je oproti té prvotní, před všemi cenzurními úpravami, kratší téměř o 600 metrů. Vzhledem k absenci jiných zdrojových materiálů ani nebyla možná rekonstrukce původní podoby. Proběhly proto jen dílčí technické úpravy. Film trvající při standardní rychlosti projekce necelou hodinu byl restaurován v italské Boloni a od roku 1999 tvoří součást sbírky Národního filmového archivu.

Šachta pohřbených ideí (Československo 1921), režie: Rudolf Myzet, scénář: Antonín Ludvík Havel, kamera: Karel Kopřiva, hrají: Rudolf Myzet, Anatol Montalmare, Jiřina Janderová, Antonín Ludvík Havel, Václav Menger, Blažena Částková a další. Zdeněk Vilím, 53 min.

Použitá literatura:

K sedmdesátinám Rudolfa Myzeta. *Filmové informace*, č. 23, 1958, s. 12.

Jan Stanislav Kolár, Myrtil Frída, *Československý němý film 1898–1930*. Praha: Československý film, 1957.

Eva Strusková, Šachta pohřbených ideí. Historie filmu. *Illuminace* 12, č. 2, 2000, s. 41–71.

Šachta pohřbených ideí. *Filmový kurýr*, č. 2 (27. 1.), 1922, s. 17.

Zdeněk Štábla, O genezi českého socialistického filmu. *Panoráma*, č. 2, 1977, 52–58.

-ž, Životní film Rudolfa Myzeta. *Kino*, č. 26, 1955, s. 421.

Poznámky:

[1] Do kontextu proletářské literatury snímek zasazuje Zdeněk Štábla, podle kterého se *Šachta* stejně jako knihy tohoto zaměření vyznačují „obžalobou buržoazie, proklamací socialistických myšlenek a oslavou dělnického kolektivu“. Štábla, Zdeněk, O genezi českého socialistického filmu. *Panoráma*, č. 2, 1977, s. 53.

[2] Eva Strusková, Šachta pohřbených ideí. Historie filmu. *Illuminace* 12, č. 2, 2000, s. 41–71.

[3] *Divadlo budoucnosti* 2, 1921, č. 40, s. 2.

[4] Konfiskovaný krotký sociální film. *Rudé právo*, č. 240 (22. 10.), 1921, s. 1.

[5] *Zpravodaj spolku českých majitelů kinematografu*, č. 3 (1. 2.), 1922, s. 46.